

Chanzo cha Tofauti za Kileksika na Maana zake Tanzania Bara na Visiwani na Athari zake kwa Watumiaji wa Lugha ya Kiswahili

Mary Zacharia Charwi¹
Chuo Kishiriki cha Elimu Dar es Salaam

Ikisiri

Makala haya yamechunguza chanzo cha tofauti za kileksika na maana zake kwa baadhi ya maneno Tanzania Bara na Visiwani na athari zake kwa wazungumzaji na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili. Lengo kuu ni kubaini chanzo cha tofauti hizo na athari zake kimatumizi kama zinawaleta watu pamoja au zinaimarisha mipaka baina ya Tanzania Bara na Tanzania Visiwani. Data za utafiti huu zimepatikana kupitia mbinu mbili: mosi, mapitio ya machapisho: kamusi mbili za lugha ya Kiswahili, yaani *Kamusi la Kiswahili Fasaha* lililotungwa na Baraza la Kiswahili la Zanzibar (BAKIZA) (2010) na *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* iliyotungwa na Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI)² (2013), na ya pili ni mbinu ya hojaji. Uchanganuzi wa data umeongozwa na Nadharia ya Maana kama Matumizi ya Ludwig Wittgenstein (1953). Nadharia hii inasisitiza kwamba maana ya kiyambo fulani itapatikana katika matumizi ya kiyambo hicho. Matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa chanzo cha tofauti za kileksika na maana zake ni sababu za kihistoria, tofauti za kiutamaduni, sababu za leksika mpya kutumika sambamba na ile ya zamani, ukopaji wa maneno, sababu za motisha wa kimatumizi na tofauti za kilahaja na sababu za kiuteuzi za msamiati. Aidha, matokeo ya utafiti yanaonesha kwamba zipo athari chanya na hasi zinazotokana na tofauti za kileksika na maana zake. Athari hasi ni kama vile kusababisha mkanganyiko wa maana za kileksika na ugumu wa ujifunzaji lugha. Kwa upande mwingine, kuna athari chanya ambazo ni kukuza lugha kwa kuongeza msamiati na kupanua maana ya msamiati. Makala haya yanahitimisha kwamba ingawa kuna tofauti za kileksika na maana zake kati ya Tanzania Bara na Visiwani, tofauti hizi hazijengi wala kuimarisha mipaka kati ya maeneo hayo bali hutambulisha jamii ya watu wa Tanzania Bara na Tanzania Visiwani.

1.0 Utangulizi

Tofauti ya kimsamiati baina ya Tanzania Bara na Visiwani ni suala ambalo limeibua mjadala mkubwa miongoni mwa wanataaluma kama vile Mann (1988).

¹ Barua pepe: charwi.mary@duce.ac.tz

² TUKI ambayo kwa sasa inajulikana kama Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI).

Mbaabu (1991), Mwansoko (1991), Hamad (2008), Kipacha (2012). Wataalamu hawa wamechunguza dhana mbalimbali zikiwamo tofauti za kitahajia, visawe, ufasili, ufasiri na kuwapo kwa Kiswahili sanifu na Kiswahili fasaha nchini Tanzania. Mwansoko (1991) anaeleza kuwa kuvunjika kwa iliyokuwa Jumuiya ya Afrika Mashariki ndiyo chanzo cha tofauti hizo. Kipacha (2012:2) anaelezea kuwa “Historia ya mchakato wa usanifishaji wa Kiswahili iligubikwa na malumbano juu ya launi ipi iwe ya msingi kati ya Kiamu, Kimvita na Kiunguja ambapo ilikubalika kwa sauti moja kuteua Kiunguja kuwa ndio msingi wa ‘Kiswahili Sanifu’.” Maamuzi hayo yalifikiwa katika kikao kilichofanyika mjini Mombasa mwaka 1928 na kufuatiwa na kuundwa kwa Kamati ya Lugha Kiswahili ya Afrika Mashariki (KKAM) mwezi Januari mwaka 1930. Uundwaji wa KKAM ulikuwa unalenga matumizi ya 'Kiswahili Sanifu'. Kamati ilitumia muda mwingi kwenye kipindi cha miaka ya 1930 hadi 1947 katika kuweka ithibati katika mtindo wa tahajia, na sifa bainifu za kisarufi za Kiswahili sanifu (Whiteley, 1969; Massamba, 1996). Katika kipindi cha 1930-1947 muunganiko wa nchi zilizotawaliwa na Mwingereza ulitumia Kamati ya Lugha ya Kiswahili ya Afrika Mashariki katika kusimamia misingi ya Kiswahili Sanifu. Kamati hii ilivunjika baada ya umoja huo kuvunjika.

Kazi ya usanifishaji wa lugha ya Kiswahili nchini Tanzania kwa sasa inafanywa na asasi mbalimbali ikiwa ni pamoja na Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) na Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA) kwa Tanzania Bara na Baraza la Kiswahili la Zanzibar (BAKIZA) kwa Tanzania Visiwani. Kipacha (2012) anakubaliana na Mwansoko (1991) kuwa sababu mojawapo ya kuwapo kwa tofauti ya Kiswahili Afrika Mashariki ni kuvunjika kwa Kamati ya Lugha ya Kiswahili Afrika Mashariki. Anaendelea kueleza kuwa baada ya kuvunjika kwa kamati hiyo kilichotokea ni ukuaji huria wa Kiswahili kiasi cha kusababisha tofauti hizo kubainika waziwazi kimaandishi.

Zawawi (1971), Coupez (1975) na Mann (1988) wanaeleza kuwa kuwapo kwa vibadala katika lugha ya Kiswahili kumechangia kuwapo kwa tofauti za kimsamiati nchini Tanzania baina ya Tanzania Bara na Tanzania Visiwani. Hata hivyo, usanifishaji wa lugha ya Kiswahili umekuwa ukifanyika katika harakati za kuwa na Kiswahili sanifu huku ukizingatia uwepo wa tofauti hizo. Usanifishaji hauwezi kuondoa tofauti hizo, bali huzingatia kuwapo kwake, wakati mwingine vibadala vyote husanifishwa, ila kimoja chaweza kutumika zaidi katika eneo moja na kingine eneo jingine kama makala haya yanavyobainisha matumizi ya neno *shule* na *skuli*.

Kipacha (2012) amedhihirisha kuwapo kwa launi rasmi za Kiswahili kwa upande wa Tanzania Bara na Visiwani kupitia *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (TUKI, 2004) na *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (BAKIZA 2010). Kipacha anasisitiza kuwa kwa sasa tahadhari haina budi kuchukuliwa na watunzi wa Kiswahili rasmi cha maandishi kwani mashiko ya kisanifu na kifasaha siyo hadithi tena (Kipacha, 2012). Kauli hii ya Kipacha inayapa umuhimu makala ya kwa kuwa kinachochunguzwa katika makala haya ni chanzo cha tofauti hizo. Kwa kutumia

kiunzi cha Nadharia cha Haugen (1966, 1987) na ushahidi wa kijarabati uwandani, Kipacha anahitimisha kwa kueleza kuwa hatuna budi kuweka wazi tofauti za launi za Kiswahili katika Kamusi zijazo, katika shughuli za uhariri, uandishi na ufundishaji wa Kiswahili madarasani. Huu ni ushahidi tosha kuwa tofauti za kimsamiati baina ya Tanzania Bara na Visiwani upo na umedhihirishwa wazi na wataalamu mbalimbali.

Makala haya yamejikita katika kuchunguza chanzo cha tofauti hizi na athari zake kwa wazungumzaji na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili kama lugha ya kigeni. Muundo wa makala haya una sehemu kuu sita: Sehemu ya kwanza ni utangulizi, sehemu pili inahusu semantiki ya kileksika, sehemu ya tatu inahusu nafasi ya lugha katika jamii, sehemu ya nne inahusu mbinu za utafiti na nadharia iliyoongoza uchambuzi wa data, sehemu ya tano ni uchambuzi na mjadala wa data, matokeo ya utafiti kuhusu chanzo cha tofauti za kileksika na maana zake na athari za tofauti hizo kwa watumiaji na wajifunzaji, na sehemu ya sita ni hitimisho.

2.0 Semantiki ya Kileksika

Semantiki ya kileksika au maana ya kileksika ni taaluma inayochunguza maana katika kiwango cha neno. Taaluma hii inalenga kuchunguza maana za maneno, na kuona zinavyowakilishwa katika akili ya mzungumzaji na inatumikaje katika usemi au kiyambo na katika matini. Ndani ya isimu, taaluma hii inahusiana sana na taaluma ya leksikolojia inayoshughulikia msamiati wa lugha (Cruse, Hundsnurscher, Job na Lutzeier, 2002). Nje ya uwanja wa isimu, taaluma hii ina uhusiano na taaluma nyingine kama falsafa, anthropolojia, saikolojia, sayansi ya kompyuta n.k. Katika makala haya dhana ya semantiki ya kileksika au maana ya kileksika ni maana za maneno kama zinavyotumika katika jamii Tanzania. Machapisho mbalimbali yanaonesha kuwa kuna tofauti za kimatumizi katika baadhi za maana za kileksika baina ya Tanzania Bara na Visiwani. Makala haya yanajikita katika kuchunguza chanzo cha tofauti hizo na kuonesha athari zake kwa wazungumzaji na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili.

Uchunguzi uliofanywa na wataalamu mbalimbali umebaini kuwa kuna tofauti za kileksika na maana zake nchini Tanzania. Kipacha (2012) amebainisha mlolongo wa utokeaji wa msamiati tofautitofauti na vidadala katika launi za Kiswahili. Kipacha alitumia *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (2004) na *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (2010) kubaini tofauti za kitahaja na ufuataji wa tofauti za vituo hususani katika maandishi (Kipacha, 2012:12). Utofauti huu hujitokeza katika lugha ya maandishi na lugha ya mazungumzo katika miktadha tofautitofauti. Upo umuhimu wa kuchunguza chanzo cha tofauti za kileksika na maana zake na athari zake katika nyanja mbalimbali zikiwamo za kiuchumi, kielimu, kisiasa, na maendeleo ya jamii kwa ujumla.

Kama inavyoelezwa na Stringer (2019) kuwa msingi mkuu wa taaluma ya semantiki ya kileksika ni maana katika kiwango cha neno. Katika kuchunguza maana kwenye kiwango cha neno, taaluma hii inaona kwamba msamiati wa lugha

upo akilini mwa wazungumzaji na kwamba msamiati huo sio mkusanyiko wa maneno yaliyo pwekepweke bali yanahusiana. Semantiki ya kileksika huchunguza maana za maneno kutokana na mahusiano ya maneno hayo kiwima na kiulalo. Mahusiano ya kiwima baina ya maneno yanahusu uwezekano wa neno kubadilishana nafasi na neno jingine (mahusiano ya kiuteuzi). Kwa mujibu wa semantiki ya kileksika msamiati wa lugha umegawanywa kimpangilio na kuainishwa kwa namna ambayo inawezesha kila neno kuhusiana na neno jingine, kwenye viwango mbalimbali, katika mtandao ambao hauruhusu neno lolote kutohusiana na neno jingine. Mahusiano ya kiulalo kwa upande mwingine ni yale ambayo maneno hutokea pamoja na maneno mengine katika tungo au sentensi. Mahusiano ya kiulalo huleta ushikamani wa kimantiki katika matini. Mahusiano ya kiwima na kiulalo, kwa mujibu wa de Saussure, ndiyo yanavipa maana vipashio vyote vya kiisimu - yaani kipashio cha kiisimu kina maana kwa kuwa kina uhusiano wa kiulalo na kiwima na kipashio kingine. Hakuna vipashio vinavyoweza kuwapo nje ya mahusiano hayo. Mahusiano ya kiwima (kiuteuzi) ni mahusiano yanayohusu uteuzi wa kipashio kimoja badala ya kingine, na ya kiulalo yanahusu kuvipanga vipashio hivyo katika mpangilio ili kuleta muundo kubalifu katika lugha husika.

3.0 Nafasi ya Lugha katika Jamii

Lugha ni chombo muhimu kwa mwanadamu yeyote yule. Kiango (2002) anaeleza kuwa dhima kuu ya lugha ni kukidhi haja ya mawasiliano katika jamii yenye utamaduni mmoja. Pamoja na dhima hiyo muhimu, lugha hutumika pia kama kitambulisho cha jamii fulani na vilevile kama njia mojawapo ya kueleza na kuhifadhia utamaduni wake. Lugha iwe ya kusemwa na binadamu, au lugha ya ishara ambayo hutumia viungo vya mwili kwa kuonesha alama kadha wa kadha, mathalani, kutikisa kichwa kwa kuashiria kukubali au kukataa, au utumizi wa vidole vya mikono ni muhimu sana kwa wahusika. Kazi yake kubwa ni kufanikisha mawasiliano baina ya mtu na mtu, mtu na jamii yake au jamii na jamii (Msanjila na wenzake, 2011). Lugha huweza kubadilika kadiri ya mazingira husika katika miktadha tofautitofauti; hii husababishwa na uhitaji wake katika eneo hilo au mazingira hayo. Lugha hupata thamani pale inapoweza kukamilisha mawasiliano baina ya wahusika. Hivyo basi, lugha kama chombo cha mawasiliano ina matumizi mapana kadiri ya mahitaji ya binadamu katika maisha na maendeleo yake. Chombo hiki kimeleta mafanikio makubwa katika nyanja mbalimbali ikiwamo elimu, utawala, teknolojia, uchumi na maendeleo ya binadamu kwa ujumla.

Kiswahili ni lugha inayozungumzwa katika nchi nyingi ulimwenguni. Asili yake inaelezwa na Massamba (2017) katika kitabu chake cha *Historia ya Kiswahili: Mtazamo Mpya 100KK hadi 2000BK*; ambapo anaeleza kuwa kuna namna tano za kuweza kuangalia asili ya Kiswahili. Kwanza kabisa, Massamba (2017) anadokeza hoja ya Mazrui na Shariff (1994) kuwa Kiswahili ni lugha iliyotokana na pijini ambayo sehemu yake kubwa na muhimu ni Kiarabu. Asili ya pili, anaeleza kuwa Kiswahili kimetokana na mchanganyiko wa lugha ya Kiarabu na lugha za

Kikushiti na za Kibantu. Asili ya tatu, Kiswahili ni lugha iliyotokana na mchanganyiko wa lugha za Kikushiti na za Kibantu lakini zikapata athari ya Kiarabu. Nne, Massamba anaeleza kuwa asili ya Kiswahili ni lugha ya Kibantu ambayo ilikuwapo tangu awali. Tano na mwisho, ambayo ni asili ya tano, anaeleza kuwa Kiswahili ni lugha ya Kibantu ambayo imetokana na mchanganyiko wa lugha nyingine za Kibantu lakini ikapata athari za lugha ya Kiarabu na lugha nyingine za kigeni (Massamba, 2017). Naye Ababaker (2013) anaielezea lugha ya Kiswahili kuwa ilitambulika na kuanza kutumika na watu wachache walioishi mwambaoni, Afrika Mashariki na baadaye kusambaa katika nchi mbalimbali duniani. Kuwapo kwa lahaja mbalimbali, kwa mfano, Kimtang'ata, Kiunguja, na Kipemba kunaonesha tofauti kutoka lahaja moja na nyingine (Whiteley, 1969). Tofauti hizo ni pamoja na maana za kileksika katika lugha ya Kiswahili.

King'ei (2000) anaonesha kuwa wanaisimu kadhaa wameshughulikia uwanja wa matumizi ya lugha katika mawasiliano, matumizi ya lugha katika misingi yake asilia na mikabala au kunga za jamii katika majukumu mbalimbali. Whitely (1974) katika kuchunguza ubora wa Kiswahili anaweka vigezo vitano vya kuchunguza ubora wa matumizi ya Kiswahili kama ifuatavyo: mosi, ugumu wa kutambua kinachomaanishwa na dhana ya "kujua lugha", pili, tofauti katika viwango vya ujuzi ambao watumiaji wa lugha wanadai kuwa nao. Tatu, ukweli kwamba watu 'huijua' lugha kwa sababu tofauti kutokana na kazi zao kama vile biashara, mazungumzo, michezo n.k., nne, vigezo kama vile mahali pa kuishi, jamii, kazi na hata jinsia vimethibitishwa kuchangia au kuathiri "ujuzi" wa lugha, na mwisho ni vishawishi vinavyowavutia wengi kujifunza lugha. Hii inaonesha kuwa ubora wa matumizi ya lugha fulani hautegemei kitu kimoja bali ni mkusanyiko wa mambo kadha wa kadha.

Sirbu (2015) anaonesha jinsi lugha inavyoweza kuwaunganisha watu na kuimarisha umoja wao. Tanzania kama lilivyo taifa lingine lolote ulimwenguni, lina lugha ya taifa ambayo ni Kiswahili. Watu wa Tanzania Bara na Tanzania Visiwani wote ni Watanzania na lugha yao ya taifa ni Kiswahili. Lugha hii imekuwa ni kiungo kikuu baina ya watu wa taifa hili bila kujali kabila, dini wala itikadi zao za kisiasa. Sirbu (2015) anahitimisha kwa kueleza kuwa lugha inaweza kuchambuliwa na kuelezwa kwa namna tofautitofauti ambayo hatimaye huwa na matokeo mbalimbali kulingana na dhima ya mchambuzi na kile kinachochambuliwa. Kutokana na matokeo ya tafiti zilizotangualia, suala la utofauti wa maana za kileksika si hadithi bali ni suala halisia. Hivyo basi, upo umuhimu wa kuchunguza chanzo na athari za tofauti za kileksika na maana zake Tanzania Bara na Visiwani.

4.0 Mbinu za Utafiti na Nadharia ya Uchambuzi

Utafiti uliozaa makala haya umetumia mbinu mbili katika ukusanyaji data ambazo ni: mapitio ya machapisho na hojaji. Utafiti huu umetumia mbinu ya maelezo katika uchambuzi wa data, ukiongozwa na Nadharia ya Maana kama Matumizi ya Ludwig Wittgenstein (1953).

4.1 Mbinu za Ukusanyaji Data

Mbinu ya kupitia machapisho imetumia kamusi mbili, yaani *Kamusi la Kiswahili Fasaha* lililotungwa na Baraza la Kiswahili la Zanzibar (BAKIZA) (2010) na *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (2013) iliyotungwa na Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI). Data zilizopatikana kwa mbinu ya hojaji zimekusanywa kutoka kwa wanafunzi wanne wa umahiri, ambapo wanafunzi wawili ni wazawa wa Tanzania Visiwani na wanasoma Tanzania Bara katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na wanafunzi wawili ambao ni wazawa wa Tanzania Bara wanaosoma Tanzania Visiwani katika Chuo Kikuu cha SUZA.

4.2 Nadharia ya Maana kama Matumizi

Utafiti huu umeongozwa na Nadharia ya Maana kama Matumizi katika uchambuzi wa data na mjadala wa makala haya kwa ujumla. Nadharia hii iliasisiwa na mwanafalsafa Wittgenstein (1953) ambaye anaeleza kuwa maana za maneno zinapaswa kutokana na matumizi ya neno hilo, yaani kadiri linavyotumiwa na wazawa au watumiaji wake. Mwasisi huyu anabainisha kuwa ni kosa kubwa kuweka mipaka ya maana za maneno, kama ilivyo kwenye nadharia zingine, kwa mfano, maana kama dhana, mwitiko na kitaja. Sababu kubwa inayoelezwa na mwasisi huyu ni kuwa umbo la kiisimu halina mpaka wa kimaana bali maana zake zinatokana na matumizi yake. Dhana hii iliungwa mkono na wanaisimu wengi wakiwamo Ullmann (1962), Lyons (1987), Fodor (1980), Akmajian na wenzake (2010) na Riemer (2010). Sababu kubwa ya kuchagua nadharia hii ni kuwa msingi wake mkubwa umejikita katika kuisisitiza kuwa maana ya neno katika lugha ni matumizi yake.

Riemer (2010) anaunga mkono nadharia hii kwa kueleza kuwa Nadharia ya Maana kama Matumizi inaondoa dhana ya kueleza jambo lisilothibitika na badala yake hujikita kuthibitika kwa uhalisia wa lugha ambao nao hujidhihirisha katika matumizi ya lugha kwa kuzingatia muktadha. Sababu kubwa ya uteuzi wa Nadharia hii ni kwamba inathibitisha kuwa lugha si kitu kinachopatikana kwenye ombwe bali hufungamanishwa na tabia za binadamu na namna anavyochangamana na maisha yake katika nyanja mbalimbali za maisha. Kwa hivyo, lugha ni lazima itazamwe kama chombo kinachowaunganisha watu kwa kuzingatia matumizi na siyo kitu dhahania. Dhana hii pia inaungwa mkono na Mkude (1995) anapoeleza kuwa kuna vitenzi vya Kiswahili ambavyo hutumika kurejelea matendo mbalimbali na kwa kuwa vitenzi hivyo vina mawanda mapana kimatumizi, basi maana sahihi hutegemea zaidi muktadha wa kimatumizi.

Nadharia hii imetumika kwenye makala haya kwa kuwa inasisitiza uhuru wa mzawa wa kuyatumia maneno katika mazingira yake kadiri ya uhitaji wake. Katika taifa la Tanzania pameonekana kuwapo na mwachano wa kimatumizi wa baadhi ya leksika na maana zake. Kwa mfano, baadhi ya maneno na maana zake kama yanavyotumika Tanzania Bara ni tofauti na jinsi zinavyotumika Tanzania Visiwani. Hii ni kutokana na kuwapo kwa sababu kadha wa kadha kama ambavyo zinaelezwa na utafiti huu. Baadhi ya maneno hutumika zaidi kwa kurejelea kitu

fulani ambapo upande wa pili kunakuwa na maana nyingine inayofahamika zaidi. Jambo kubwa la kuzingatia ni kuwa maneno yote ni ya Kiswahili na tofauti yake ipo kwenye matumizi ya maneno hayo. Kwa kutumia msisitizo wa Nadharia ya Maana kama Matumizi, makala haya yanadhihirisha hayo kwa kutoa mifano michache ya maneno na maana zake kama yanavyopatikana katika vyanzo vya data za makala haya. Tofauti hizi si za kufikirika, bali zinathibitika kwenye matumizi yake katika mazingira mbalimbali.

5.0 Uchambuzi wa Data na Mjadala wa Matokeo ya Utafiti

Uchambuzi wa data za makala haya umegawanyika katika sehemu kuu tatu, ambapo sehemu ya 5.1 inaonesha tofauti za kileksika zinazorejelea dhana moja na uwapo wa tofauti za maana za kileksika zinazorejelewa na leksika moja kwenye *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (TUKI, 2013) na *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (BAKIZA, 2010) na kama zinavyotumiwa na wazawa kwenye matumizi, Tanzania Bara na Tanzania Visiwani; na 5.2 ni mjadala juu ya sababu za utokeaji na uwepo

wa tofauti hizo. Sehemu ya tatu ambayo ni 5.3 inashughulikia athari zitokanazo na tofauti za kileksika na maana zake. Uchambuzi huu kama ilivyoelezwa awali umeongozwa na Nadharia ya Maana kama Matumizi ya Wittgenstein (1953).

5.1 Tofauti za Kileksika Zinazorejelea Dhana/Maana Moja na Maana Tofauti Zinazorejelewa na Leksika Moja

Data kutoka kwenye Kamusi ya TUKI (2013) na BAKIZA (2010) zinaonesha uwepo wa tofauti hizo na katika matumizi.

Jedwali Na. 1: Tofauti ya Kileksika; Mfano: Koleo na Pauro

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
1.	Koleo¹ nm (-) (i-/zi) Kifaa cha kushikia vitu kinachotumiwa na mganga au muuguzi hospitalini, mhunzi au seremala. (269)	Koleo nm (ma-) (li-/ya-) Kifaa cha kushikia vitu kiwandani au hospitalini. (192)
2.	Koleo² nm (-) (i-/zi) Chombo kinachotumika kuchotea k.v mchanga au udongo; beleshi, sepetu, shepe. (269)	Pauro nm li/ya (ma-) Chombo kipana cha bati chenye umbo la kijiko na mpini mrefu kinachotumika kuchimbia na kutekea udongo; sepetu. (326)

Katika mfano namba. (1) neno *koleo* ni homonimu ambalo lina maana zaidi ya moja, neno hili katika *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (kuanzia sasa KKS³)

³ *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (KKS)

limeainishwa na kutofautishwa kama homonimu kwa kutumia namba upeo angalia (1), wakati katika *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (kuanzia sasa KKF⁴) neno hilo limeainishwa kama neno la kawaida lenye maana moja tu. Katika mfano namba (2) maana ile iliyoelezwa kwenye homonimu *koleo*² kwenye KKS ndiyo imeelezwa kwenye mfano namba (2) *pauro* katika KKF. Katika mfano, namba (2) *koleo*² na *pauro* ni leksika mbili tofauti zinazorejelea dhana moja.

Jambo lingine linalojitokeza hapa ni leksika moja ya ***Koleo*** kupewa ngeli mbili tofauti, yaani (*i-/zi*) kutoka KKS na (*li-/ya-*) kutoka KKF katika dhana nzima ya upatanisho wa kisarufi katika matumizi ya neno *koleo*.

KKS (*i-/zi*): *koleo i-mevunjika* *koleo zi-mevunjika*

KKF (*li-/ya-*) *koleo li-mevunjika* (*ma*)*koleo ya-mevunjika*

Uwepo wa tofauti ya ngeli katika matumizi yake humchanganya mjifunzaji wa lugha ya Kiswahili, na kushindwa kujua ni ngeli ipi kisanifu ni sahihi. Jedwali Na. 2 linalofuata linaonesha mifano Ngogwe / Nyanya¹ na Nyanya¹ / Tungule.

Jedwali Na. 2: Tofauti ya Kileksika; Mfano: Ngogwe / Nyanya¹ na Nyanya¹ / Tungule

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
3.	Ngogwe <i>nm (-) (i-/zi-)</i> tunda dogo kiasi, jeupe au la kijani, refu na chungu, ambalo hutumika kuwa ni mboga; <i>nyanyachungu</i> (432)	Nyanya ¹ <i>nm (i-/zi-)</i> tunda dogo lenye umbo refurefu la rangi ya kijani nyepesi linalotumiwa kuwa ni mboga: <i>nyanya chungu; nyanya mshumaa</i> (310)
4.	Nyanya ¹ <i>nm (-) (i-/zi-)</i> aina ya tunda ambalo likiiva huwa jekundu na hutumiwa kwa kuungia mboga au kuliwa bila kupikwa (441)	Tungule <i>nm i/zi (-)</i> tunda dogo jekundu la mviringo linaloliwa kama salad au kuungiwa mchuzi. (406)
5.	Tungule <i>nm (-) (i-/zi-)</i> nyanya ndogondogo zenye ukubwa kama kunazi, hutumiwa kuwa mboga (578)	Tungule <i>nm i/zi (-)</i> tunda dogo jekundu la mviringo linaloliwa kama salad au kuungiwa mchuzi. (406)

Katika Jedwali Na. 2 mfano namba (3) *Ngogwe* kutoka KKS na *Nyanya¹* kutoka KKF ni leksika mbili tofauti zinazorejelea dhana moja ya *nyanyachungu* na katika mfano namba (4) leksika *Nyanya¹* kwenye KKS ni tofauti na leksika *Tungule* inayoelezwa kwenye KKF. Ukiangalia mfano (5) KKS leksika *Tungule* imeelezwa kuwa ni nyanya ndogondogo ambazo hutumiwa kama mboga, wakati KKF inaielezea kuwa tunda dogo na hutumiwa kama kiungo cha mboga. Mifano namba (3) na (4) inaonesha uwepo wa tofauti za kileksika wakati mfano namba (5) inaonesha uwepo wa tofauti za maana zinazorejelewa kwa leksika moja katika

⁴ *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (KKF)

KKS na KKF. Pia, katika mfano wa (4) leksika *Nyanya*¹ kwenye KKS maana inayoelezwa ni tofauti na ile inayoelezwa na KKF katika mfano namba (3). Wakati huohuo maana ya *nyanya* inayoelezwa na KKF imeelezwa katika KKS kama leksika *ngogwe* wakati KKF hakuna neno hilo. Katika mfano namba (5) *tungule* imeelezwa kama *nyanya* ndogondogo zinazotumiwa kama mboga ilhali kwenye KKF inaelezwa kuwa hutumika kama salad au tunda la kuungia mchuzi.

Jedwali Na. 3: Tofauti ya Kileksika; Mfano: Bomba na Mfereji

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
6	Bomba <i>nm (ma-) [li-ya-]</i> 1 Mwanzi mpana na mrefu wa chuma, plastiki au saruji unaochimbiwa chini ardhini kupitisha mafuta au maji, mfereji. 2 mwanzi unaochimbiwa kweye paa la nyumba, karakana au meli au meli ili kutoa moshi nje. 3 chombo cha kutilia dawa mwilini mwa binadamu au mnyama ili kutoa uchafu k.v sikioni, n.k. 4 mtambo wenye mwanzi wa chuma, n.k. na shikio la kutia maji sehemu ya chini kwenda juu k.v. kutoka kisimani. 5 chombo cha kusemea ili maneno yasikike mbali. 6 chombo cha kupulizia dawa ya majimaji ya kuua wadudu (44)	Bomba ¹ <i>nm li/ya (ma)</i> Chombo cha kupazia sauti. Bomba ² <i>nm li/ya (ma)</i> Paipu pana kwa ajili ya kusafirishia kitu kirowevu. Bomba ³ <i>nm li/ya (ma)</i> Sehemu ya juu katika jengo au chombo cha baharini maalumu kwa kutolea moshi. Bomba ⁴ <i>nm li/ya (ma)</i> Kifaa ambacho kinatumwa kudungia sindano: bomba la sindano Bomba ⁵ <i>nm li/ya (ma)</i> Kifaa kinachotiwa dawa na kupulizwa ili kuua wadudu k.v. mbu
7	Bomba <i>nm (ma-) [li-ya-]</i> Mwanzi mpana na mrefu wa chuma, plastiki au saruji unaochimbiwa chini ardhini kupitisha mafuta au maji. (44)	Mfereji <i>nm u/i (mi-)</i> Bomba nyembamba inayopitisha maji safi. (241)
8	Mfereji <i>nm (mi-) [u-/i-]</i> Mchirizi mkubwa wa maji: mtaro, handaki (343)	Mfereji <i>nm u/i (mi-)</i> Bomba nyembamba inayopitisha maji safi (241)

Katika mfano namba (6) upande wa KKS neno *Bomba* limeelezwa kama *polisemi* ambapo maana au fasili ya kidahizo hupewa namba kwenye maelezo yake, yaani kwenye kitomeo kwa kuonesha maana zinazokaribiana. Lakini maana zilizoelezwa na KKF neno *bomba* limeelezwa kama *homonimu*, yaani neno lenye maana zaidi ya moja tofauti. Kiuhalisia kinachoelezwa kwenye KKF ni kazi za bomba na siyo maana za bomba. Hivyo, huonesha kuwa leksika hii ni *homonimu* siyo sahihi na hivyo huwachanganya wajifunzaji hasa katika mahusiano ya kifahiwa. Hivyo basi,

kidahizo hicho kwenye KKF kilipaswa kuoneshwa kama *polisemi* kwa kuwa *bomba* ni paipu pana inayofanya kazi tofauti na siyo *homonimu*. Kidahizo *bomba* ni tofauti na maneno kama vile: *kaa* na *paa* ambayo maana zake ni tofauti kabisa kama yalivyoingizwa kwenye KKF (2010:137/318). Vidahizo hivyo *kaa* na *paa* kwa kuwa maana zake ni tofauti, hivyo basi, huingizwa kama kidahizo au msamiati mpya. Aidha, hutofautishwa kwa kupewa namba upeo, kwa mfano, *bomba*¹, *bomba*² na kuendelea. Aina ya maneno haya huingizwa kwa kupewa namba ili kulitofautisha na neno lingine kwa kuwa yanafanana kitahajia, kama inavyoonekana kwenye KKF. Jambo lingine ni kuwa maana inayoelezwa ya kwanza (1) katika mfano wa namba (7) kutoka KKS haionekani kwenye KKF kwenye msamiati wa *bomba*, badala yake imepewa kidahizo kingine tofauti cha *Mfereji*. Kidahizo hicho kinajitokeza kwenye mfano namba (8) *Mfereji* kutoka kwenye KKF. Aidha, maana hiyo ya *Mfereji* katika KKF haiendani na ile iliyoelezwa kwenye kidahizo *Mfereji* inayoelezwa na KKS.

Jedwali Na. 4: Tofauti ya Maana za Kileksika; Mfano: *Kanzu*

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
9	<i>Kanzu nm (-) [i-/zi-]</i> vazi refu kama gauni linalovaliwa na wanaume, agh. huwa la rangi nyeupe au hudhurungi (199)	<i>Kanzu nm i/zi (-)</i> 1. vazi refu la wanaume; 2. vazi refu la wanawake = gauni (144)

Katika mfano namba (9) tunapata fasili kuwa hili ni vazi refu katika kamusi zote yaani KKS na KKS isipokuwa watumiaji wa vazi hili wameelezwa tofauti, KKS wanawaeleza kuwa ni wanaume na vazi hili ni maalumu linalojitofautisha kwa rangi ya hudhurungi. Wakati katika KKF inaelezwa kama vazi la jinsia zote ambalo pia kisawe chake ni gauni.

Jedwali Na. 5: Tofauti ya Kileksika; Mfano: *Kiporo/Uporo* na Tofauti ya Maana ya *Kiroba*

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
10	<i>Kiporo nm (vi-) [ki-/vi-]</i> Chakula kilicholala mpaka asubuhi. (246)	<i>Uporo nm. u/- (-)</i> Chakula kilichopikwa na kulala hadi siku ya pili; = mwiku, mkidwi, kiparo. (437)
11	<i>Kiroba nm (vi-) [ki-/vi-]</i> Kifaa aina ya gunia kinachoweza kuwa na ukubwa wa robo gunia kwa ajili ya kuwekea vitu mbalimbali. (248)	<i>Kiroba nm ki/vi (vi-)</i> Chakula kilicholala mpaka asubuhi.

Dhana inayoelezwa katika mfano namba (10) ni moja, ijapokuwa leksika zake ni tofauti zinazorejelea dhana moja ya chakula kilichopikwa na kisha kikalala hadi siku ya pili. *Kiporo* kutoka KKS na *Uporo* katika KKF. Aidha, katika mfano namba (11) neno *kiroba* kwa upande wa KKF lina maana ya chakula kilicholala mpaka asubuhi ya siku ya pili. Wakati huohuo kwenye KKS lina maana nyingine tofauti kabisa, kama inavyoelezwa kwenye mfano namba (11).

Jedwali Na. 6: Tofauti ya kileksika; Mfano: *Shule* na *Skuli*

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
12	Shule nm (-) [i-/zi-] mahali ambapo wanafunzi hufundishwa elimu k.v. kusoma, kuandika, hesabu na masomo mengine; skuli. (518)	Skuli nm. i/zi (-) mahali ambapo wanafunzi hufunzwa maarifa ya mambo mbalimbali; = shule

Leksika *Shule* na *Skuli* ni leksika mbili tofauti zinazorejelea dhana moja. Mfano namba (12) kutoka KKS neno *shule* na KKF *skuli* maana zake zimeelezwa sawa kuwa ni mahali ambapo wanafunzi hufunzwa, ijapokuwa tahajia ya maneno hayo ni tofauti. Leksika *skuli* kwenye KKS imeingizwa kama kidahizo lakini fasili yake haikutolewa bali imeelekezwa kutazamwa kwenye kidahizo *shule*. Kwa kutumia Nadharia ya Maana kama Matumizi, maneno hayo yamekuwa yakitumika sana katika jamii, Tanzania Bara neno *shule* na Tanzania Visiwani neno *skuli*, hivyo, kuyafanya yachukuliwe kama vidahizo sahihi vinavyotumiwa na wazungumzaji wa jamii husika. Msisitizo huu pia unaelezwa kwenye Taaluma ya lekiskografia ambayo hushughulikia kazi nzima ya uandaaji na utungaji wa kamusi katika kanuni mojawapo ya uchaguzi wa msamiati utakaoingizwa kwenye kamusi kama vidahizo kuwa ni msamiati wa kawaida kama inavyotumika katika jamii husika iliyoandaliwa kamusi hiyo.

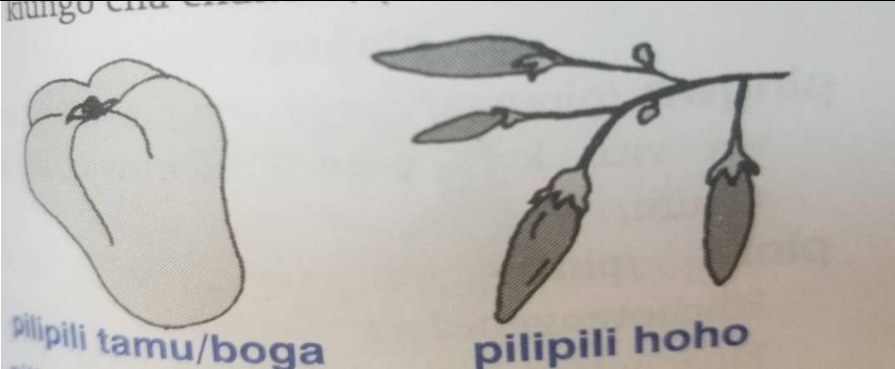
Jedwali Na. 7: Tofauti ya Maana ya Kileksika; Mfano: Soko

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
13.	Soko nm (<i>ma-</i>) (<i>li-/ya-</i>) mahali penye mkusanyiko wa wanunuzi na wauzaji wengi wa bidhaa rejareja; gulio (528)	Soko ¹ nm i/zi (-) mahala pa kudumu wafanyabiashara wanapouzia bidhaa mbali mbali (373) Soko ² nm i/zi (-) Thamani ya bidhaa katika soko: <i>machungwa hayana soko siku hizi kwa sababu ni mengi sana.</i>

Katika mfano wa (13) kidahizo *soko* kimeelezwa kama neno moja kwenye KKS, wakati kwenye KKF kidahizo hicho kimeelezwa kama *homonimu*. Dhana ya ngeli

kwenye KKS kidahizo kimeainishwa kama ngeli ya *li-/ya-* wakati kwenye KKF imeainishwa kama ngeli ya *i/zi*, jambo ambalo huzua mkangayiko kwa wazungumzaji na wajifunzaji katika dhana ya uainishaji wa nomino katika lugha ya Kiswahili. Maana ya kidahizo hicho katika matumizi Tanzania Bara na Visiwani ni sawa isipokuwa katika KKS kidahizo kimeelezwa kama neno moja wakati KKF imekieleza kidahizo hicho kama *homonimu*, yaani maneno mawili tofauti yaliyoingizwa kama msamiati tofauti.

Jedwali Na. 8: Tofauti ya Maana ya Kileksika; Mfano: *Pilipili, Pilipilihoho, Pilipilimboga* na *Pilipili tamu/boga*

Na.	Kamusi ya Kiswahili Sanifu (TUKI, 2013)	Kamusi la Kiswahili Fasaha (BAKIZA, 2010)
14.	Pilipilihoho <i>nm (i-/zi)</i> Pilipili ndogo sana ya rangi ya kijani ikiwa mbichi, nyekundu ikikomaa na inawasha sana. (469)	Pilipilihoho <i>nm i/zi</i> Pipili ndogo nyembamba nyekundu inapowiva inayowasha sana. (331)
15.	Pilipili tamu/boga <i>nm (i-/zi)</i> Pilipili kubwa inayotumika kuwa ni mboga, agh. Ina rangi ya kijani, nyekundu au manjano na haiwashi (469)	Pilipilimboga <i>nm (i-/zi)</i> Pilipili kubwa yenye rangi ya kijani manjano au nyekundu na ambayo haiwashi agh. hutumika kama mboga, kwenye kachumbari au kiungo kwenye upishi (331)
		

Picha ya *pilipili hoho* na *pilipili tamu/boga* kutoka kwenye *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (TUKI, 2013: 469)

Maana iliyozeleka kwenye mfano (15) *Pilipili bong*a katika KKS hutumika katika muktadha wa kimazungumzo kama *pilipilihoho* kwenye mfano (14). Nadharia ya Maana kama Matumizi ya Wittgenstein (1953) inaeleza kuwa maana za maneno zitokane na matumizi ya neno hilo, yaani kadiri linavyotumiwa na wazawa au watumiaji wake. Nadharia hii inasisitiza kuwa ni kosa kubwa kuweka mipaka ya maana za maneno. Sababu kubwa inayoelezwa na mwasisi huyu ni kuwa umbo la kiisimu halina mpaka wa kimaana bali maana zake zinatokana na matumizi yake. Hii inajidhihirisha katika makala haya, tazama mfano wa leksika hizo katika picha kama inavyoelezwa kwenye *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (TUKI, 2013). Kwa

mfano, yapo maneno ambayo pia yameandikwa na kuelezwa au kufafanuliwa katika kamusi zote mbili, lakini matumizi ya maneno hayo katika mazingira ya kawaida ya kimazungumzo ni tofauti kabisa, mfano mzuri ni *Pilipilihoho nm (i-/zi)* katika mfano namba (14). Mfano huu wa *Pilipilihoho* zamani ilijulikana kama pilipili ndogo kali inayowasha, mfano namba (14), lakini kwa neno pilipilihoho kwa nyakati hizi katika matumizi Tanzania Bara humaanisha dhana iliyoelezwa na KKF katika mfano namba (15) kile kinachoitwa *Pilipilitamu* au *Pilipiliboga* kwa Tanzania Bara na huitwa *Pilipilimboga* Tanzania Visiwani. Nadharia ya Maana kama Matumizi inasisitiza kuwa maana ya neno itokane na jinsi neno hilo linavyotumika. Hivyo basi, kinachozingatiwa katika muktadha wa matumizi kinaweza kutofautiana na kilichoandikwa kwa kuwa wazawa au watumiaji wa lugha hawapaswi kuwekewa mipaka ya maana za maneno na matumizi yake.

5.2 Chanzo cha Tofauti za Maana za Kileksika Tanzania Bara na Visiwani

Utofauti wa maana za kileksika haukuibuka kutoka kwenye ombwe bali ni kutokana na sababu mbalimbali. Makala haya yanaainisha vyanzo mbalimbali vya tofauti wa kileksika na maana zake, ambazo ni sababu za kihistoria, tofauti za kiutamaduni, sababu za kiisimu, ukopaji, tofauti za kidini, tofauti za kiumri, lahaja na matabaka.

5.2.1 Sababu za Kihistoria

Hii ni mojawapo ya chanzo cha tofauti za maana ya kileksika Tanzania Bara na Visiwani. Mfano wa maneno yaliyotokana na sababu ya kihistoria ni *skuli* na *shule*. Kutokana wakoloni waliotawala eneo moja tofauti na lingine kuwa na maneno yaliyokuwa yanatumika kipindi hicho. Hii inatokana na ukweli kuwa wazungumzaji wa lugha mbili tofauti wanapokuwa pamoja basi lugha hizo huathiriana. Mfano, Maneno haya yanatokana na wakoloni wawili tofauti ambao wametawala kwa nyakati tofauti; yaani *shule* kutoka kwa Wajerumani ambao walitawala Tanganyika ambayo kwa sasa ni Tanzania Bara na *skuli* kutoka kwa Waingereza ambao walitawala Zanzibar ambayo kwa sasa ni Tanzania Visiwani. Hata hivyo, baadaye Waingereza walitawala pia Tanganyika. Hivyo basi, kutokana na matumizi ya maneno hayo katika eneo moja tofauti na lingine husababisha neno

la upande mwingine kutumika zaidi na kuzoeleka katika jamii husika kuliko neno lingine, hivyo, kusababisha neno moja kutumika zaidi kuliko lingine na katika sehemu moja tofauti na nyingine. Hali hii huendelea kurithishwa toka kizazi kimoja hadi kingine. Kwa mfano, kwa Tanzania Bara neno *shule* na Tanzania Visiwani neno *skuli* yameendelea kutumika na kupata mashiko na kuingizwa kwenye kamusi, mfano KKS neno *skuli* ukurasa wa 527 na KKF ukurasa 373.

5.2.2 Sababu za Ukopaji wa Maneno

Kwa kawaida lugha zina tabia ya kuathiriana. Hii ina maana kwamba lugha inaweza kuathiri au kuathiriwa. Lugha ina tabia ya kujiongezea msamiati kwa kukopa maneno kutoka nyingine kwa lengo la kukidhi haja za kimatumizi. Kwa kuwa lugha ni hai, huzaliwa, hukua na kufa, hivyo basi, ukopaji maneno katika

eneo moja na jingine huweza kutofautiana, ama kusababisha neno moja kwenye lugha lengwa kutumika zaidi kuliko lingine. Hii husababisha tofauti za kileksika na maana zake kuwa tofauti. Hiki ni chanzo cha tofauti za kileksika na maana zake. Upokeaji wa maneno ya mkopo katika lugha na maana zake, na mazingira ya utumiwaji maneno hayo hauwezi kuwa sawa katika jamii yote. Maneno hayo ya mkopo hupitia michakato ya kisemantiki kulingana na sababu na dhima ya ukopaji. Mfano wa maneno ya mkopo ni kama vile: Kiingereza tuna *shirt - shati, skirt - sketi*. Kutoka Kiarabu: *film - elimu, mawt - mauti, book - kitabu*; kutoka lugha za Kibantu- Kigogo: *bunge - bunge* n.k. Mifano mingine ni kama vile: *bananga/ haribu, Mungu/ Mola/ Allah*. Baada ya maneno hayo kupitia michakato ya kisemantiki, maana za maneno hayo huwezwa kupanuliwa zaidi, au kufinyizwa, wakati mwingine hupoteza maana zake za awali (za kwenye lugha chanzi) na kupata maana mpya (kwenye lugha lengwa), na mengine hukopwa na maana zake kama zilivyo bila kuongezeka wala kupungua. Hii husababisha kuwapo kwa tofauti za kileksika ama tofauti za maana za kileksika.

5.2.3 Sababu za Kiutamaduni

Utamaduni ni dhana pana ambayo inajumuisha mambo yote ayafanyayo binadamu katika kukabiliana na mazingira yake. Katika maisha ya binadamu kuna mabadiliko mengi yanayotokea yakiwamo ya sayansi na teknolojia, kiuchumi, kisiasa na kijamii. Yote haya yanakuwa chanzo cha kuongeza msamiati katika lugha au kupanua maana ya neno kulingana na matumizi yake. Matukio mengine ya kiutamaduni husaidia neno moja kuhama toka eneo moja kwenda eneo lingine. Mmoja wa watoataarifa wetu alidokeza kwamba kutokana na kuingiliana kwa tamaduni, baadhi ya maneno kupata maana mpya au mabadiliko ya maana. Kwa mfano: Tanzania Bara neno *mtori*⁵ na Tanzania Visiwani neno *urojo*⁶. Ijapokuwa maneno haya ni tofauti, matumizi yake yamezoeleka kwa kiwango tofauti kulingana na upatikanaji wake katika eneo husika. Hata hivyo, maneno hayo yaweza kupatikana maeneo yote yaani Bara na Visiwani.

5.2.4 Sababu za Leksika Mpya Kutumika Sambamba na ile ya Zamani

Sababu nyingine ni uibukaji wa maneno mpya kama vile misemo/misimu ambayo baadaye husanifishwa na kuwa misamiati rasmi ya lugha husika. Kwa mfano, neno la awali *pikipiki* - neno jipya *bodaboda*. Neno *pikipiki* ni neno la awali na limekuwa likitumika muda wote. Lakini hivi karibuni liliibuka neno la *bodaboda* ambalo nalo linatumika. Hii ikitokea katika maeneo tofauti husababisha tofauti za kileksika, ambazo zinarejelea dhana /maana moja.

⁵ Mtori - chakula cha ndizi na nyama zilizopikwa na kupondwa mithili ya supu nzito (TUKI, 2013:399).

⁶ Urojo - chakula kilichozoeleka sana Zanzibar, na mara nyingi kimekuwa kikitumiwa sana wakati wa jioni (Maimuna Kubegeye - shangazimkubwa.blogspot.com, Sunday, June 1, 2008)

5.2.5 Kuwapo kwa Lahaja za Lugha na Sababu za Kiutezi wa Misamiati

Kuwapo kwa lahaja huchukuliwa kama chanzo cha kuwapo kwa tofauti za kileksika, na sababu za kiutezi wa msamiati ni sababu mojawapo inayoleta tofauti ya matumizi ya visawe na maana zake, kwa kuwa misamiati inayoteuliwa ndiyo inayoingizwa kwenye kamusi kama vidahizo. Hivyo, hii hutegemea waandishi

katika suala zima la ukusanyaji msamiati na utungaji kamusi, kwa mfano, kamusi ya TUKI (2013) na BAKIZA (2010). Matumizi ya kisawe kimoja katika eneo moja na kisawe kingine eneo lingine husababisha kuibuka tofauti za kileksika, Vilevile, matumizi ya baadhi ya konsonanti na kuacha zingine imeonekana kuwa chanzo cha tofauti za kileksika na kuleta tofauti za kimaana nchini Tanzania. Kwa mfano, maneno kama vile: *fungulya* - Kitumbatu; *fungua* - Kiunguja na *fugua* - Kimakunduchi.

5.2.6 Sababu za Motisha wa Kimatumizi

Sababu nyingine ni baadhi ya maneno ya homonimia kukosa motisha wa matumizi katika mazingira fulani. Mfano wa maneno hayo ni kama *Mbuzi – kibao*. Sababu nyingine ni kama inavyoelezwa na Suleiman (2015) kuwa kuwapo kwa lahaja iliyorasmi. Katika sababu hii watumiaji wa lugha huweza kugawanyika na kutengeneza matabaka, kwa mfano, walioelimika hutumia lahaja iliyorasmi wakati wengine hutumia lahaja isiyorasmi/zisizorasmi, na hivyo, kusababisha maneno yote kuwamo kwenye matumizi. Mambo mengine yanayosababisha utofauti wa kimaana ni sababu za kisaikolojia, kama ilivyoелеzwa na mtoataarifa mmoja, kuwa

wakati mwingine uchaguzi wa neno lipi alitumie mtu huwa ni suala la kimtazamo na dhana iliyojengeka akilini mwa mtumia lugha. Matumizi ya maneno kupunguza ukali wa neno lenyewe (tafsida), baadhi ya maneno katika lugha nyingine huwa ni mwiko kutajwa hadharani, hivyo, mtumiaji wa lugha hutafuta neno mbadala ambalo ataeleweka akilitumia. Hali hii ikiendelea huweza kuzalisha maneno mengine na kusababisha uwepo wa maneno mawili au zaidi yenye maana moja au inayokaribianana.

5.3. Athari Zitokanazo na Tofauti za Kileksika na Maana zake

Makala haya yamebaini kuwa zipo tofauti za kileksika na maana zake katika matumizi nchini Tanzania. Tofauti hizi zimebainisha kuwapo kwa athari kama zinavyotumika Tanzania Bara na Tanzania Visiwani. Athari mojawapo ni ya kimaelewano baina ya wazungumzaji wa pande mbili, yaani Tanzania Bara na Tanzania Visiwani. Kutokuelewana huku husababishwa na tofauti ya maana aijuayo mzungumzaji na ile aijuayo msikilizaji, au iliyokusudiwa na ile inayojulikana kuwa tofauti. Mkanganyiko wa maana ndiyo hufanya maelewano kuwa magumu. Hali ya kutokuelewana kwa haraka baina ya mtu au jamii kutoka Tanzania Visiwani na Bara imetokana na baadhi ya matumizi ya leksika tofauti na wakati mwingine leksika zingine kurejelea maana tofauti za maneno, au kuwa na maana tofauti kabisa au msamiati huo kuwa mpya katika jamii nyingine. Kwa

mfano, watu wa Tanzania Bara wanatumia ‘*jiko la mkaa*’ wakati Visiwani wanatumia ‘*seredani*’, *soko – marikiti, bomba – mfereji* n.k.

Athari nyingine inajitokeza katika nyanja ya uandishi na kazi ya uhariri. Uandishi na uhariri wa kazi za kitaaluma huzingatia lugha sanifu. Hivyo basi, ikitoea mwandishi au mhariri akatumia lugha ambayo siyo sanifu, hupoteza au hupotosha sarufi ya lugha. Tunaweza kuziita hizi athari za kisarufi. Kwa mfano, matumizi ya baadhi ya ngeli zitumikazo Tanzania Visiwani ni tofauti na zile zitumiwazo Bara katika mazungumzo. Mfano: mtoto *mwingine* – mtoto *mwengine*, kiti *kingine* - kiti *chengine*. Wakati wa uandishi huathiri matumizi sahihi ya kisarufi ya Kiswahili sanifu kwa kuwa wamezoea kuzungumza kwa kutumia maana na ngeli tofauti na zile zilizo sanifu. Athari nyingine ni ugumu kwa mjifunzaji lugha inapotokea kuwa katika mazingiraa yote ya Tanzania Bara na Visiwani. Mfano kwenye uainishaji wa aina za maneno kwa kuzingatia ngeli za majina. Mathalani, katika kidahizo *soko* KKS na KKF.

Kwa upande mwingine, tunapata athari chanya za kuongezeka kwa msamiati wa lugha ambao husaidia lugha kukua. Lugha ina tabia ya kukua kwa kujiongezea msamiati kwa njia mbalimbali, ikiwamo ya ukopaji na utohoaji. Mbinu au njia hii huwawezesha watumiaji wa lugha kuwa na msamiati wa kutosha katika matumizi ya lugha kulingana na miktadha mbalimbali. Kwa mfano, kumpatia mtu uhuru wa matumizi ya visawe kuzingatia muktadha wa kimatumizi wa maneno *skuli* na *shule*. Kwa mfano, katika lugha ya Kiswahili maneno haya yote yamo na yanatumika. Kwa namna moja tumeongeza msamiati hasa katika dhana nzima ya visawe/sinonimu. Husaidia pia kuhifadhi historia na tamaduni za jamii husika. Kwa mfano, neno moja likitumika kizazi kimoja hadi kingine linasaidia kueneza na kuhifadhi maana hiyo toka kizazi kimoja hadi kingine. Athari chanya nyingine husaidia kumtambulisha mtu na mwisho kulinda tamaduni husika.

6.0 Hitimisho

Matokeo ya utafiti huu yamethibitisha kuwapo kwa tofauti za kileksika na maana zake baina ya Tanzania Bara na Visiwani kwa kupitia data zilizochambuliwa kwa mwongozo wa Nadharia ya Maana kama Matumizi ya Wittgenstein (1953) ambayo inasisitiza kuwa maana ya neno ipatikane katika matumizi ya neno hilo. Hii ndiyo dhana nzima ya maana kama matumizi. Kadiri neno linavyotumika ndivyo maana yake inavyojidhihirisha. Maana za maneno tunazipata kwenye matumizi na siyo kwenye maandishi. Maneno yakiandikwa na kisha yasitumike maana zake hupotea, hii imejidhihirisha katika data za maktabani. Umbo la kiisimu halipaswi kuwekewa mipaka ya kimaana. Utafiti huu umebaini kuwa zipo sababu kadha wa kadha zinazosababisha tofauti za kileksika na maana zake Tanzania Bara na Visiwani. Baadhi yake ni kama vile sababu za kihistoria na ukopaji wa msamiati, tofauti za kiutamaduni, sababu za kiisimu, sababu za leksika mpya kutumika sambamba na ile ya zamani, sababu za motisha ya kimatumizi, tofauti za kilahaja na sababu za kiuteuzi za msamiati.

Aidha, utafiti huu umebaini kuwa kuna athari chanya na hasi zinazosababishwa na utofauti wa maana za kileksika Tanzania Bara na Visiwani. Baadhi ya athari hizo ni mkanganyiko wa kimaielewano ambayo husababishwa na tofauti ya maana za maneno. Hali yakutokuelewana kwa haraka baina ya mtu au jamii kutoka Tanzania Visiwani na Bara imetokana na baadhi ya maneno kuwa na maana tofauti kabisa au msamiati huo kuwa mpya katika jamii nyingine. Athari nyingine inajitokeza katika elimu, yaani athari za kisarufi. Kwa mfano, jamii kutoka Tanzania Visiwani na Bara katika mazungumzo, kwa mfano, mtoto *mwingine* – mtoto *mwengine*, kiti *kingine* - kiti *chengine*. Kwa upande mwingine, tunapata athari chanya, mathalani, kuongezeka kwa msamiati wa lugha ambao husaidia lugha kukua. Husaidia pia kuhifadhi historia na utamaduni wa jamii husika. Kwa mfano, neno moja likitumika kizazi kimoja hadi kingine linasaidia kueneza na kuhifadhi maana hiyo toka kizazi kimoja hadi kingine.

Makala haya yanahitimisha kwa kuonesha kuwa japokuwa kuna athari za kimatumizi za maana za kileksika katika matumizi ya maneno Tanzania Bara na Tanzania Visiwani, umoja /muungano wa taifa hili hauwezi kutetereka. Hii ni kwa sababu tofauti hizo ni za kijamii tu na kazi yake kubwa ni kutambulisha jamii husika na mazingira zinamoishi. Makala haya yanapendekeza maana zinazoibuliwa ziingizwe kwenye kamusi zote mbili ili kupunguza au kuondoa mkanganyiko wa kimaielewano na wa kisarufi. Aidha, makala haya yamebaini kuwa kuwapo kwa tofauti ya maneno katika lugha ya Kiswahili hakuwezi kuepukika kutokana na kuwapo kwa viswahili katika jamii ya Tanzania.

Marejeleo

- Ababaker, E. A. (2013). Maendeleo ya Lugha ya Kiswahili na athari zake kwa Jamii ya Kiarabu: Mtazamo wa Kilughawiya Jamii. Dar es Salaam: Tasnifu ya Uzamivu (Haijchapishwa) Kiswahili Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- BAKIZA, (2010). *Kamusi la Kiswahili Fasaha*. Nairobi: Oxford University Press.
- Coupez, A. 1975. La variabilite lexicale en bantou. *African Languages/Languages Africaines* 1: 164-203.
- Kiango, J. G. (2002). “Nafasi ya Kiswahili katika Ujenzi wa Jamii Mpya ya Afrika Mashariki”. *Swahili Forum IX*. AAP 72, 143-154.
- King'ei, K. (2000). “Matatizo ya Matumizi ya Lugha katika Vyombo vya Habari: Mifano Kutoka Kenya”. *AAP 64 Swahili Forum, VII*, 45-56.
- Kipacha, A. (2012). “Launi za Kiswahili Sanifu na Kiswahili Fasaha kwa Tanzania Bara na Zanzibar”. *Swahili Forum 19* 1-22.
- Lyons, J. (1981). *Language Meaning and Context*. London: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1988). *Lexical Variability (homoeophony?) in Swahili*. SOAS: Mimeo.
- Massamba, D. P. B. (2017). *Historia ya Kiswahili: Mtazamo Mpya 100KK hadi 2000BK*. Dar es Salaam: Kiswahili Development Limited.
- Mbaabu, I. (2007). *Historia ya Usanifishaji wa Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.

- Mohamed, A. A. (1994). *Zanzibar Facts, Figures and Fiction*. Zanzibar: Alkayria Press Ltd.
- Msanjila, Y. P., Kihore, Y. M. na Massamba, D. P. B. (2011). *Isimujamii Sekondari na Vyu*. Dar es Salaam, TUKI.
- Mwansoko, H. (1991). "The Aftermath of Post independence Liberalism in Swahili Standardization". *Kiswahili* 58:1-11.
- Sirbu, A. (2015). The Significance of Language as a Tool of Communication. "Mircea cel Batran" *Naval Academy Scietific Bulletin*, Kur, 405-406.
- Suleiman, K. A. (2015). Kuchunguza Kiwango cha Mabadiliko ya Matumizi ya Msamiati wa Kipemba. Dar es Salaam: Tasinifu ya Umahiri.(Haijachapishwa). Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Stringer, D. (2019). "Lexical Semantics: Relativity and Transfer". In *HYPERLINK* "<https://www.igi-global.com/book/applied-linguistics-teachers-culturally-linguistically/218137>" Applied Linguistics for Teachers of Culturally and Linguistically Diverse Learners, ed. by N. Erdogan USA, Indiana University.
- TUKI, (2013). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Oxford University Press.
- Whiteley, W. H. (1969). *Swahili: The Rise of National Language*. London: London Methuen.
- Whiteley, W. H. (1974). *Language in Kenya*. Nairobi: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Basil: Blackwell.
- Zawawi, S. (1971). *Kiswahili kwa Kitendo*. New York: Harper & Row.